

Emlékezések Pethes Imrére

Írta: Pataki József

Budai Szinkör!... „Cyrano de Bergerac”...! Úgy emlékszem rá, mintha csak tegnap lett volna. Pedig biz az régen volt, majdnem huszonöt éve már.

Pethes Imrét addig csak hírből ismertem. Annyit tudtam róla, hogy a nagyobb vidéki színpadokon a bonvivant és szerelmes szerepekben jeleskedik.

Jó híre után sokat vártam tőle, de természetesen tőle is csak azt vártam, amit akkoriban a szerelmes színészekről várni általában szokás volt: daltól, szép arcot, csengő orgánusmot és plasztikus mozgást.

De alig kezdődött meg a játék, már is csalódtam. Már a legelső megjelenésnél, a legelső szónál kitűnt, hogy Cyrano ábrázolója eléggé mutatós legény ugyan, de a hangja nemhogy csengő lenne, hanem tompa, határozottan tompa. Ez a kissé kellemetlen impresszió azonban hamar elmúlt, mert hova-tovább érezni kezdtem, hogy ez a tompahangú színész milyen nagy mestere a szónak; érezni kezdtem, hogy ez a tompahangú színész nem mindennapi színpróba jelenség.

Mindez az első öt perc impressziója volt, azután már nem is figyelhettem többé magamon a hatást, mert Pethes Imre közvetlen játéka teljesen belekapcsolt az előadásba s csak akkor ébredtem ismét — néhány percre — nézői múltom tudatára, amikor — a saját nagy orrát sokféleképpen kigunyoló beszéd bravúros elmondása után — felharsant az első nyíltszíni tapsvihár.

Soha, amíg élek, ezt az előadást elfelejtöni

nem fogom, mert a nagy szenvedélyeknek ennyire közvetlen és ilyen egyszerű, őszinte megnyilatkozását addig én még színpadon nem láttam, nem hallottam soha. Még addig nem láttam színészt, akiben így élt volna a szenvedély, mint ahogy Cyrano ábrázolójában élt.

Elragadtatásom, csodálkozásom jelenetről jelenetre magasabbra szállott s csúspontját a harmadik felvonás híres erkély-jelenetében érte el. Amit itt ekkor Pethes Imre produkált, az meghaladta az első két felvonásban alaposan felfokozott várakozásomat is.

Ez a jelenet Rozán háza előtt történik. Rozán fent van az erkélyen, Cyrano pedig lent az erkély alatt és onnan súgja Christión fülébe, hogy mit mondjon Rozánnak. Majd pedig maga áll az akadózó Christión helyébe és ő folytatja — annak nevében — a szerelmi vallomást.

Pethes ezt a vallomást eleitől végig suttogva mondta el, de ebben a suttogásban a remegő vágytól kezdve a szerelmi mámorig mindent meg tudott szöszölni, még pedig olyan hatalmas lendületű fokozásban és olyan igaz bensőséggel, hogy a közönséget valósággal extázisba hozta. Még most is magam előtt látom, amint lábhegyre állva magasra nyújtott két kezével ajkához húzza az erkélyről lefutó „remegő jászmin-ig”-at, miközben az ő magasra nyúlt teste is remegett az indulattól. A darab itt valósággal megállt, mert a fellekesült közönség percekig tartó tapsorkánnal ünnepelte az ihletett művészt.

És így ment ez mindvégig. A tompahangú színész csodát művelt a negyedik felvonásban is, ahol Cyrano hősiességét és oroszláni bátorságát minden póz és minden hangtorna nélkül tudta megérzéskíteni. Az ötödik felvonás fájdalmas akkordjait pedig úgy szöszölni kezdte, hogy mindannyian könnyekre fakadtunk. Az utcáról behallatszott a női villamoskocsik esen-

getése, robogása, de a hatást még ezek a disszonáns hangok sem tudták megzavarni.

Sohasem mondtam senkinek, de most már megvallhatom, hogy ez az előadás nekem, a kezdő és tapogatózó fiatal színésznek, egészen új irányt, új utat és új horizontot nyitott. Nekem ez az este olyan volt, mint a sötétben botorkálónak a váratlanul kigyúló fénycsóva, mint világlatánnak a csodadadta látás.

*

Hirtelen jött, mint az üstökös. És forradalmi erővel, mint a tisztító szélvihar. És mégsem volt forradalmár. Mert az ő egyszerű, nemes patinájú művészete teljesen beleillett a nagy hagyományokban bővelkedő Nemzeti Színház kereteibe. Sőt, aki mélyen bele tud látni a régmúltba, meg is láthatja Pethes Imre színpadi őseit: a fiatalon hősszerelmeskedő Szigeti Józsefet, Szerdahelyi Kálmánt és Halmi Ferencet, akik ugyanabban a szerepkörben, mint ő, szintén közvetlenül s a legnagyobb egyszerűséggel törekedtek kifejezni a nagy szenvedélyeket is.

A Nemzeti Színháznál mindig akadt ugyan egy-egy szavaló színész, de a deklamálásnak mégsem volt ott tradíciója soha. Sőt éppen ellenkezőleg, a deklamációt mindig hibáztatták és ostorozták. Rachel, az 1851-ben itt vendégszereplő nagy francia színésznő, éppen deklamálása miatt nem tetszett (a francia páthosz idegen a magyar fülnek) és alpáthosz miatt nem tudott itt mélyebb gyökeret verni a különben nem tehetségtelen Molnár György sem.

Nagy Imre magasan szárnyaló, nemes és zengzetes páthoszárt nem lehet üres deklamálásnak minősíteni, mert az teljesen benső, egyéni művészet volt; de akik őt utánózni akarták, azok már szavalógépek voltak. Tehát csak az utánzó deklamáltak vagy a tévelygők, mint például a különben nagyon tiszteltreméltó Ivánfi,

aki a franci a színpad páthosát akarta a magyar színpadon meghonosítani.

Ezek mellett és ezek után a messze multba nem tekintők szemében Pethes Imre méltán tűnhetett fel forradalmárnak, holott inkább ellenforradalmár volt, mert az utat ott folytatta, ahol Szerdahelyi és Halmi abbahagyták. És bizony beszéltetett szegény Ivánfi — mint rendező — a próbán, az ifjú nemzedék, hála Istennek, nem indult utána. Mert az ifjú nemzedéknek Pethes Imre volt a világító fátyla és vezércsillaga.

Petőfi a Hortobágyról írván így kiált fel: „Mily egyszerű a puszta és mégis mily fönséges! De hát lehet-e fönséges, ami nem egyszerű!”

Ezt a mondást — memento gyanánt — minden színész odairathatná az öltöző-asztala fölé. Mert bizony egyszerűség nélkül a színpadon sincs fönség, a színpadon sincs nagyság.

Lám Pethes Imre a maga igazi, nagy szerepeiben milyen egyszerű volt és mégis milyen grandiózusan tudta megmutatni szerepe lelkét. Emlékezzünk csak vissza, hogy egy-egy szavának mennyi benső előzménye és milyen mély háttére volt s hogy egy-egy gesztussal vagy akcióval milyen mély rejtelmeket tudott feltárni. Ha a helyzet úgy kívánta, bámulatos egyszerűséggel el tudta rejteni érzelmeit, de ugyanakkor azt is éreztette, hogy a lelke mélyén titkon tovább élnek azok. Máskor meg, ha kellett, úgy viselte magán szerepének lelkét, mint ahogy más a kabátját viseli.

Pethes Imre általában az érzések művésze volt, még pedig a komoly és vidám, mely és könnyed érzések egyaránt, sőt ezeket vegyíteni is tudta. E tekintetben mérő méntéte volt a vele csaknem egy időben elhalt Gyenes Lászlónak, aki viszont a hideg méltóságot és a fagyos gúnyt

tudta a legművészbiben megtestesíteni. Gyenes hideg volt, mint a jég; Pethes forró, mint a tűz. Forró, de egyúttal mély és változatos is. Ma Shakespeare, Ibsen vagy Tolsztoj rejtelmait tárta fel, másnap valami felszínes vidám figurával kacagattatta meg a közönséget.

Egyénisége csaknem megmérhetetlennek látszó kincseshánya volt s talán ő maga sem tudta, mi mindene van, hanem csak úgy ösztönösen szedgette elő a kincseit. Ezért van, hogy néha még a nem neki való szerepben is meglepte nemcsak a közönséget, hanem pályatársait is.

Es ki tudja, mennyi kibányászatlan kincs volt még ebben a gazdag tárnában!

Embernek is egyszerű volt, egész apostolian egyszerű. Nem volt benne semmi póz, semmi nagyképűség, semmi tekintély-fitogtatás. Ellenben volt benne — a szó nemes értelmében — sok naívság és nagyon sok játékos kedv. Néha olyan volt, mint valami vén diák, aki legszívesebben a heceken és pajkos csínyeken tőri a fejét.

Volt a színháznál egy Mészáros József nevezetű fodrász, az öreg „Joskó”, aki szintén olyan játékos természetű vén gyerek volt, mint ő. Ezzel különösen szeretett heccelődni. Sokszor valóságos élvezet volt hallgatni őket. Mert az öreg Joskó is értette ám a dolgát. Kitűnően tudta játszani a sértettet, a haragost; közben azt is éreztette, hogy csak tiszteltetből nem gorboskodik, de ezt is csak azért tette, hogy annál meglepőbb és hatásosabb legyen a visszavágása. „Szegény öreg Joskó, ő még Pethes előtt itt hagyta a siralomvölgyet. Most már mindketten odaát vannak egy jobb hazában.

Szokás a színháznál, hog' yáz öregebbek csak per „fiam” szólítják a fiatalokat. A legtöbb színész szájából azonban ez olyanformán hang-

zik, mintha valami lekiacsinylás akarna lenni. Petheséből nem így hangzott. Ő mindenkit becsült, szeretett és mindenkiel tartotta a kollektív viszonyt. Mégis megtörtént, hogy Szirbik Antal, ez az önértetes magyar Diogenes, akit egyszer Pethes csak úgy szokásból per „fiam” titulált, visszautasította a bizalmaskodást.

— Azt, hogy „fiam”, neköm csak az édesapám mondhatja.

Pethes nem szólt semmit. De Szirbik távozta után mosolyogva fordult hozzám:

— Te, ez nagyon önértetes gyerek lehet! Halottad, hogy összeszidott? De igaza volt.

Szegény jó Imre mester! Ha dolog megfordítva történt volna, ha Szirbik szólította volna őt „fiam”-nak, ő bizonyára nem utasította volna vissza a bizalmaskodást. Pedig hát — már csak a nagy korkülönbséget tekintve is — igazán nagyfokú bizalmaskodás lett volna.

Jámborság, jóság, Istenfélelem, játékos kedv, apostoli egyszerűség a színén és a gyvilágban! Ez volt Pethes Imre. Az életben különösen kettőt szeretett: családját és a színpadot, de azért maradt még sok hely a szívében embertársai számára is.

Őt is szeretete mindenki. Rácz, az öltöztető szabója, aki pedig ugyancsak keménykötésű kún gyerek, halálakor úgy zokogott, mintha csak az édesapját siratta volna...

Mikor a nagy Megyeri meghalt, a szerepeit játszó színészek gyászlatyollal jelentek meg a színén, jelölül annak, hogy Megyeri Károly szerepei árvák... De hát ez a színész sorsa. Szerepeibe önti a lelkét és a szerepei mind-mind a sirbaszállnak vele. Az utókor számára pedig nem marad más, mint néhány feljegyzés... Lábnyomok a homokban...

Oh, de szomorú is a színész sorsa!